

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA

(1855.–1920.)

A Romániai Szociáldemokrata Párt újjáalakuló kongresszusán, 1910-ben leszögezték: Dobrogeanu-Ghereát a mozgalom „szellemi atyjának” kell tekinteni. A román társadalomtudós működése nemzetközi elismerést is kiváltott, többek között Engels részéről, akivel először 1893-ban találkozott Londonban. Mindezek ellenére a róla alkotott vélemény korról-korra és csoportról-csoportra változott. Míg több mozgalmi társa helytelenítette a marxí elmélethez való tételes ragaszkodását, a publicista Mihai Canianu¹ eképpen magasztalta fel: „boldog lehet az az ország, melynek ilyen mesteri esztétája, mélygondolkodású filozófusa és közgazdája van”, s akinek írásmódja könnyed és világos életlátásról tanúskodik. Alexandru Vlahuța² író úgy emlegette, mint a művelt, fiatal értelmiség mintaképét. Fucks Simon³ szerint „osztozott az újítók gyakori sorsában, kiemelkedő eredményei mellett, egyes megállapításai vitathatók vagy tévesek.” Egyik életrajzírója⁴ úgy tartja: „társadalmi vonatkozású eszmefuttatásainak, műveinek, csak a románok számára van jelentősége, s hiábavaló erőlködés lenne abban európai értékeket keresni”. Egy másik⁵ arra mutatott rá, hogy az 1891-es brüsszeli kongresszus az ő felhívására hozott határozatot a mezőgazdasági munkások megszervezéséről; 1912-ben ugyancsak nemzetközi fórumon, a balkáni államok szociáldemokráciájára ruházta a térség biztonságának megőrzését.

Gherea újraértékelése az 1970-es években kezdődött el. Ma „az egyik legkiemelkedőbb hazai gondolkodónak” tartják,⁶ de továbbra is fenntartással viseltetnek alapkoncepciójával szemben. E szerint Románia a 20. század elején még alapvetően feudális állam volt, amelyben ha fel is merülnek a kapitalizmus sajátosságai, a demokratikus és szocialista átalakulás sokáig váratott magára, és az ipari munkásság hiánya miatt a polgárság lesz a demokratikus forradalom vezetője. Többek között Pătrășcanunak és Cschi Gyulának is az volt a véleménye: Gherea eltúlozta a feudális maradványokat, utóbbi még hozzátette: Gherea statisztikákat és egyéb fontos tudományos apparátust használva írta meg művét.

Ki volt ez az ember, politikus és kritikus, szociológus és gazdaságtörténész, Iorga, Bujor, Engels és Kautsky kortársa, aki hosszas leveleket váltott Plehanovval és Zaszuliccsel, barátjának mondhatta Axelrodot és politi-

kai kört, irodalmi szalont tartott fern abban a vasúti vendéglőben, amelynek tulajdonosa volt?

Gherea 1855. május 21-én született⁷ a jekatyerinoszlávi Szlavjanka nevű helységben. Eredetileg Katz Salamonnak hívták, 17 éves korában Harkovban belépett egy ismert szocialista körbe – erről Aptekman 1924-ben tette közzé visszaemlékezését –, és mint Morozov és Vera Figner memoárjainak hősei, a Narodnaja volja és a Zemlja i volja tagjai kovácsműhelyt nyitott, hogy így teremtsenek kapcsolatot a néppel. Maga Gherea így emlékezett meg ezekről az évekről:⁸ „szenvedélyesen vitatkoztunk, valósággal válásos módon mélyedtünk el az etikai magatartás kérdéseiben, önmagunk, eszményeink iránt, s a bennünket tápláló és művelődésünket lehetővé tevő nép iránti kötelezettségünkben. Így készült el a nemzedék a Kálvária útjára. A „193-ak pöre” idején – a cári hatóságok veszélyesnek találták a nép közvéjárását, és a terrorcselekményeket akarták megszüntetni – kénytelen volt elhagyni szülőföldjét, és lasiba menekült. Svájc következett, majd Bukarest, ahol felvette a kapcsolatot a bolgár szocialistákkal, és több román értelmiséggel szocialista kört alakított. Az 1877–78-as háború idején Robert Jinks álnéven, mint „amerikai állampolgár” segítette az orosz sebesülteket. A cári ügynökök, felfedvén kit rejt ez a név, elfogták. A Péter-Pál erődbe zárták, majd Mezenbe száműzték. Egy bárkán szökött meg Norvégiába, s Párizson keresztül tért vissza végleg lasiba, ahol azután „másfél évtizeden át az orosz nihilizmus afféle menedékhelye lett”⁹ az a vasúti resti, amelynek tulajdonosa lett. Megfordult itt Trockij, Rakovszki, Plehanov. Ettől kezdve Gherea végleg a mozgalomnak és a tudománynak szentelhette magát.

Az SZDP megalakításának első lépéseként a szétszórt szocialista köröket egyesítette, s a román értelmiséget egy-egy folyóirat köré tömörítette. A Contemporanul (Kortárs, 1881.), az Emancipare (1883.), a Revista socială (Társadalmi folyóirat 1884.) és a Lumea Nouă (Új világ 1894.) című folyóiratokban Delavrancea, Iorga, Bujor, Nădejde, Caragiale, Vlahuța írásainak egyaránt helyet adott. Erre a korszakra esnek esztétikai, kritikusi munkásságának legtermékenyebb évei (lásd Turgenyev és Dosztojevszkij tanulmányait); polemizál a formát elsődlegesnek tartó Junimea körével – az ismert román kritikus Călinescu¹⁰ elrettenve írja: „Gherea a művészetet a társadalmi feladatoknak rendelte alá.” Igényes társadalmi kritikát honosít meg; és alkalmazza az esztétikában a marxizmust. Azaz ennél sokkal többet szeretne: a társadalmi gondolkodást, végső soron magát a társadalmat akarja megváltoztatni. Így vall erről vejének, egy 1900-ban írott levélben: „el sem képzelheted, mennyire ostoba, s főként mennyire becstelen, hazug egész

publicisztikánk, sőt egész közéletünk. El sem képzelheted, hogyan hamisítják, hogyan mérgezik lapjaink a közszellemet. Amióta nincs szocialista csoportosulás, amely egyedül merte, ha nem is világgá kiáltani, de legalább sutotogva kimondani az igazságot, általános lett az összeesküvés az igazság meghamisítására, vagy ami még rosszabb, az olyan féligazságok kimondására, amelyek valamilyen pillanatnak, valamilyen politikai klikknek vagy csoportnak kedveznek... Hiszen az igazságot, az egész igazságot kimondani világszer-
te veszélyes, de nálunk, ahol az ilyesmi teljességgel lehetetlen... az ilyen vakmerő ellen a sötétség minden hatalma feltámadna.” S Gherea minden írását ilyen világgá kiáltott igazságnak szánta.

Első, 1883-ban, „Válasz Brătianu úrnak” címmel jelent meg¹¹ – annak az új román polgárnak a címére küldött vádirat, melyet rajta kívül csak Caragiale, a román Moliere ismert ilyen kitűnően. Ebben röviden elmondja véleményét a román fejlődés sajátosságairól. „A múlt században rengeteg fezes és kaftános bojárt tápláltunk, ma pedig egyre több civilizált, frakkos és kürtőkalapos bojárt táplálunk. Ötven évvel ezelőtt úgy vették el a pénzünet, ahogy azt az erdő haramiái szokták, ma pedig a haladás és a civilizáció nevében veszik el. Vagyis ötven évvel ezelőtt azért verejtékeztünk, hogy a fezt és a kaftánt tartsuk el, ma pedig azért, hogy eltartsuk a frakkot és a keménykalapot. Ötven évvel ezelőtt azt mondták, hogy fizetnünk kell, mivel alacsonyabb rendű lények vagyunk, manapság pedig bókkaal halmoznak el bennünket, azt mondják, hogy a ház alapzata, hősök vagyunk, Róma utódai, a pleznai győzők... Köszönjük a szeretetet. Csak egy dolog nem fér a fejükbe: az, hogy a mai szeretetért többet kell fizetnünk, mint a tegnapi megvetésért.”

Az 1886-ban közzétett: „Mit akarnak a román szocialisták?” témája ugyanez: a feudális maradványokkal terhes társadalmi fejlődés. Rámutat arra, hogy Nyugat-Európában a társadalmi intézményeket a művelt és erős polgárság hozta létre, ellentétben Kelet-Európával, ahol a mesterségesen átültetett intézmények hozták létre a polgárságot, az árutermelés, tőkefelhalmozódás azonban gyerekcipőben jár. Ennek az alap nélküli kapitalista fejlődésnek nem is lehetett más a következménye, mint egy csomó visszasság a politikai életben, s megszületett a román politikus prototípusa,¹² „ki ma reakciós konzervatív, holnap liberális, holnapután reakciós; ma egész lelkével kormánypárti, holnap ellenzéki – ahogy az érdeke diktálja, s ahol többet fizetnek –; tíz nap alatt ötféleképp változtatja a véleményét, de mindig nacionalista frázisok tódulnak fel ajkán, szeme mindig tele van sovinszta könnyel, egyik kezében a nacionalizmus bibliája, a másikkal mélyen bele-

nyúl az állam-kasszába, és mindkét lábával benne tapos a parlamenti pártok mocskojában.” A „Mi a teendő?” alcímet viselő fejezetet a szocialista párt programjának lehet tekinteni. Ez a következő követelményeket tartalmazza: általános választójog a húsz éven felüli állampolgároknak, az állandó hadsereg felváltása népi hadsereggel, demokratikus szabadságjogok, az igazságszolgáltatás átalakítása, a büntetőintézetek helyettesítése javítóintézetekkel, a nők egyenjogúsítása, az állami birtokok közös használata, a nagybirtokok felosztása megváltással, kollektív gazdaságok kialakítása, községi autonómia, ingyenes tanítás, népképviselő, progresszív adózás, örökösödési adó bevezetése 10.000 lej után, és a 100.000 lejen felüli örökség hozzácsatolása a nemzeti vagyonhoz, hitelnyújtás az ipari vállalatoknak és a mezőgazdasági közösségeknek, az állami ügyek ellenőrzése népi megbízottakkal, a bérházak átadása az államnak.

1893-ban, többek között Gherea fáradozásának is köszönhetően megalakult a Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártja. Tanulmányainak, kongresszusi beszédeinek leggyakoribb témái: az agrárkérdés, Románia iparosítása, az anarchisták és a szocialisták közötti különbség. 1905-ben, az orosz forradalom idején anyagilag támogatja a felkelést és Gorkij bebörtönzése idején tiltakozó akciót szervezett.

Munkásságának csúcsa, az „Újjobbágyság” (1910) és „A Szocializmus az elmaradott országokban” (1911) bírálóit, hiveit egyaránt magával ragadja. „Nem tudjuk el nem ismerni ennek a műnek óriási kritikai értékét, világos látásmódját, analitikus módszerét, szuggesztív erejét” írja egyik kortársa¹³ már 1910-ben. S. Timov 1928-ban egy nagy tanulmányban szállt szembe Ghereaával, – ennek az Antiobagie, Ellenjobbágyság címet adja –. Támadásának alapja az volt, hogy a román szerző „lényegében mensevik elméletet hirdetett”¹⁴. A külföldi, így a magyarországi szakemberek is felfigyeltek Gherea munkáira. Az „Újjobbágyság”-ot többek között bemutatta: Cristian Rakovszki a Neue Zeitungban, Buchinger Manó a Szocializmusban, Braun Róbert a Húszadik Században – utóbbi szerint a magyar szociológia példát vehet a szerzőről – néhány évtizeddel később Csehi Gyula a Korunkban.¹⁵

Dobrogeanu-Ghera 1910-ben Iorga, Caragiale, Georgesco-Severin, Rosetti, Xenopol, Cesianu és mások után, az 1907-es általános parasztfelkelés hatására és tanúságaként írta meg a román parasztság történetét 1864–1907 között, s egyúttal feltárta a nyugat-európai és a romániai fejlődés eltérő sajátosságait.

Az „Újjobbágyság”-ban¹⁶ a szerző lényegében három műveletet vé-

gez el: 1. láttelepet vesz az ország gazdasági-társadalmi állapotáról, 2. megadja a diagnózist, 3. kidolgozza a betegség, illetve gyengélkedés orvoslásának módozatait. Mert azt semmiképp sem tartja egészséges állapotnak, hogy „a 19. század eleje Romániát gazdasági, társadalmi és termelési viszonyok tekintetében középkori szinten találta.” Az a tény, hogy a paraszt földesura iránt robottal és természetbeli szolgáltatásokkal tartozott, nem csak nem felelt meg a kapitalizmusnak, de még a feudális abszolutizmushoz képest is elmaradottabb volt – állapítja meg Gherea. A városi élet színvonalára áttérve megállapította, hogy a korszakváltás a drinápolyi béke idején ment végbe. Szabadabbá vált a Fekete-tengeri kereskedelem, megnyílt az út a mezőgazdasági áruk nyugateurópai exportja előtt. Ez visszaszorította a természetbeli gazdálkodást, de a többtermelés csak a majorsági földekre korlátozódott. Megjelentek a román piacokon az olcsó nyugati iparcikkek is. Romániában megindult tehát az árutermelés és a pénzgazdálkodás, útja azonban rendkívül göröngyös, számos hátráltató tényezőtől nehezített volt. A beáramló olcsó áru tönkretette a paraszt kézműiparát, és a korábbi mesterek számára csak az a lehetőség adódott, hogy vagy elveszítik létalapjukat, vagy tőkebefektetéssel fejlesztik műhelyeiket.

Az 1848-as forradalom a román fejedelemségeket is megérintette. Bevezették a nyugat-európai jogi intézményeket, az ország gazdasági helyzete azonban változatlan maradt; ahogyan Gherea írja, „a külső balkáni jelleget takar”. A forradalom idején felmerült a jobbágyfelszabadítás szükségessége, 1859-ben a két fejedelemség egyesülése alkalmával Párizsban ismételten ki is mondták ezt, de csak 1864-ben hajtották végre. Gherea újjobbágyáságon az ezt követően kialakult félig feudális, félig kapitalista viszonyok összességét érti. Azt a polgári-földesúri rendszert, amely azon nyugodott, hogy a megélhetéshez elégtelen földmennyiséget osztottak szét a parasztság között, őket különböző szerződésekkel helyhez kötötték, és arra kényszerítették, hogy a földesúr és a bérlő földjét saját munkaeszközeivel és jószágával művelje meg. (A századeleji adatokat alapul véve: a nagybirtokok 24.961 szekérral rendelkeztek, míg a parasztek kezén 589.309 darab volt.¹⁷ Az állatállomány 92–95 %-át a parasztek birtokolták.¹⁸)

Az 1864-es törvény kimondta a feudális szolgáltatások megváltással történő megszüntetését. A szolgáltatást át kellett számítani pénzre, s az összeg tizenötszöröse tette ki a megváltás összegét, amelyet a földesúr kötvényekben kapott meg. A megváltás összegének egyharmad részét az állam vállalta magára, kétharmadát a parasztnak kellett 15 év alatt, részletekben az állami adóval fizetni. Lehetőség nyílt az állami földek egy részének meg-

vásárlására is, az árat 15 év alatt kamatmentesen törlesztette le, de a megvásárolható föld maximuma alacsony volt. Ezek szerint az állami földekből 48.324 család 228.329 hektáryi földet kapott. A legelő és erdő használatában súlyosan megkárosították a parasztságot. Gherea adatai szerint 1864-ben 467.840 paraszt család jutott átlag 3,73 hektáryi földhöz. Ez összesen 1.766.256 hektárt, az ország területének kb. 15 %-át tette ki, a megművelhető földnek kétharmadát. 60.000 család csak házhelyet és kertet kapott. Ez egészült ki a közös legelő és erdő használattal és a háziipari tevékenységgel. Az ország egész földterületének 55 %-a továbbra is a földesurak kezén maradt. A földesurak és a bérlők továbbra is olyan előnyöket élveztek, mint egyetlen európai országban sem – folytatja Gherea a földreform következményeit taglalva. A paraszt munkaerejének földesúri kihasználását a szokások konzerválása mellett még különböző törvényekkel is igyekeztek alámasztani. A földhözkötés, a természetbeli szolgáltatások természetesnek tűntek a következő évtizedekben is. Az állam a maga egész tevékenységével arra törekedett, hogy felügyeletet gyakoroljon a parasztság munkája felett. A rendelkezések sorát az 1866-os törvény nyitotta meg, amely kimondta, hogy a paraszt csak lakhelyén vállalhat munkát, s hogy a szerződésekben lefektetett munka elvégzésére erőszakot is alkalmazhatnak vele szemben. 1872-ben újabb szigorító intézkedést hoztak a röghözkötés fenntartására. Joggal állapította meg a szerző: a jobbágyfelszabadítás nyomán a paraszt csak személyében lett szabad, kötıtségeit illetően továbbra is jobbágyviszonyok között élt. A földbirtokosok számára a föld szabad áru lett, de a bér munka rendszerét a kötelező paraszti munka helyettesítette. Moldva és Havasalföld agrárviszonyai közötti különbség okát Dobrogeanu-Gherea abban látja, hogy Moldvában a megváltás pénzben történt – hála a bérleti viszonyoknak és a lengyelországi hatásnak – míg az elmaradottabb Havasalföldön mindez a dézsma szintjén rendeződött.

Gherea „az újabb gazdasági következmények” c. fejezetben a következőket állapítja meg: „ebben a mi kettős, kapitalista-jobbágyi rendszerünkben” a paraszt be kellett szolgáltatassa a termény felét vagy nagyobb részét, egyre gyakoribb lett a paraszti földek bérbeadása, s ennek következtében a paraszt újból nincstelenné vált. Folytatódott egyúttal a rablógazdálkodás, a nagyobb terméshozam elérését ugyanis nem a termelés színvonalának fejlesztésével akarták elérni, s kevés kivételtől eltekintve a gépek alkalmazása csaknem ismeretlen volt. Szégyenletesnek tartja a szerző, hogy Románia az egyetlen európai ország, ahol, a kukorica a legfontosabb táplálkozási forrás, és a búzával együtt annak is rendkívül alacsony a termésátlaga. (A kukoricáé

1862–66 között: 12,7 kg, 1866–1900: 12,5 kg, 1900–1905: 11,6 kg; a búzáé: 1862–66: 12,4 kg, 1866–1895: 14 kg, 1896–1900: 11,4 kg, 1901–1905: 15 kg hektáronként.) A zöldségtermelés, a korszerű mezőgazdasági termelés és állattartás ismeretlenek. A földreform következményei között tartja számon Gherea a romániai parasztfelkeléseket, s úgy véli, hogy ezek összefüggnek a kapitalizmus gazdasági válságával.

Gherea emlékeztet arra, hogy Radu Rosetti is beismerte: ami előnyös volt a földreformban, az holt betű maradt, az írás és a valóság között óriási szakadék keletkezett. Voltak természetesen, akik megpróbálták áthidalni ezt a szakadékot, s Gherea felemlíti a fő áramlatokat. A konzervatívok például úgy vélték: a társadalmi egyensúly helyreállítása végett tovább kell haladni az állam intézményeinek nyugati mintára történő átalakítása útján. Volt, aki kiegészítette ezt azzal, hogy a parasztokat el kell látni megfelelő munkaeszközzel. Mások a közigazgatási rendszer átszervezésében, s a felvilágosult abszolutizmus bevezetésében látták a gyógy módot. A szocialisták a megoldás kulcsát az általános szavazati jog bevezetésében keresték. A poporanisták, népiesek az iszákossággal, az iskola és az egészségügy elmaradottságával indokolták a parasztság elviselhetetlen helyzetét. Bár a szerző sohasem tagadta meg saját narodnyik múltját, a népieseket elvtelen kispolgároknak tekintette. Szívporkázó eszmefuttatása, amikor a népiesek és a kormánypártiak közötti határ elmosódásáról ír:

„az egész országot elborítják a népiesek, és pedig a civil és a katona népiesek, a laikusok és klerikálisok, férfiak és nők, a liberális népies, a konzervatív népies, a kormánypárti népies, az ellenzéki népies, a nacionalista népies, az antiszemita népies, a demokrata, a szocialista és az igazi népies.” A népiesek eme kavalkádjából két csoport körvonalai mégis csak határozottabban tűnnek ki, — írja. Azoké, akiknél a népiség kizárólag taktika, s azoké, akik szerint a parasztság sorsáért csak egyes földesurakat és bérlőket lehet felelőssé tenni.

1905-ben a 100 hektárnál nagyobb megművelhető földterület összesen 3.810.351 hektár volt, ebből 60,20%, azaz 2.334.145 hektár volt a bérlők kezén, s a bérlők egyharmada más nemzetiségű, zömmel zsidó volt. Az 1907-es parasztfelkelés központjában például 259.440 hektár¹⁹ volt a Fischer testvérek kezén. Ebből egyesek azt a következtetést vonták le, hogy a felkelés nem általában véve a földesurak és az agrárviszonyok ellen tört ki, hanem csak a zsidó bérlők ellen. Összevetésül: 1905-ben 4.171 nagybirtokos a megművelhető földterület 62,70 %-át birtokolja, 5.882.641 hektárt, míg 920.939 földműves mindössze 37,30 %-ot, azaz 3.503.645 hektárt. A bérlő-

lők rövid időre a föld egy részét továbbadták a parasztoknak, így alakult ki a kettős bérleti rendszer intézménye Romániában.

Gherea a parasztság sorsával kapcsolatos elképzelésekkel szemben egyetlen megoldást lát: az újjobbágságnak, mint gazdasági alapnak a teljes megsemmisítését, mert csak így lehet Romániát a fejlett államok közé vezetni. A gazdasági élet egyik fontos értékmérőjének tartotta a falusi bankokat, s munkájában egy teljes fejezetet szentel ezeknek. A bank, az árutermeletés – pénzgazdálkodás – hitelélet folyamatának egyik alapvető láncszeme, és „a román paraszt emancipálásának és újjászületésének kiinduló pontja lenne”. Rámutat arra, hogy Erdélyben a falusi bankok és takarékpénztárak sokkal magasabb színvonalúak: 120 millió lej tőkével rendelkeznek a romániai bankok 50 millió lej tőkéjével szemben. Ezek a Gherea javasolta bankok nem azonosak a népiesek terveiben szereplő falusi pénztárakkal, amelyek szerepe a földbirtokok felvásárlása és a parasztoknak való eladása lett volna. A paraszti gazdaságok jövedelme ugyanis szerinte nem teszi lehetővé a földvásárlást. A paraszt évi 180–200 lejből kell fedezze a megélhetést, ebből adózik a hatóságoknak, és járul hozzá a községfejlesztéshez. Így a parasztok helyett a pénztárak hivatalnokai és a funkcionáriusok vásárolnák fel a földeket.

Gherea külön fejezetet szentelt az 1907-es felkelés hatására hozott törvényeknek. Elismeri az új politikai generáció jó szándékát, de kifejti, hogy e törvények az ország gazdasági alapjait a legcsekélyebb mértékben sem változtatták meg, csak mérsékeltek némileg a parasztság kiszolgáltatottságát. Az új törvény kimondja, hogy a paraszt, aki elszegődik a földesúrhoz vagy a bérlőhöz, köteles munkakönyvvvel rendelkezni, s a munka elvégzése után, más községben is vállalhat munkát, amivel gazdasági helyzetén javíthat. Kimondja továbbá azt is, hogy a föld bérleti díja vagy csak terményben, vagy csak pénzben állapítható meg, a kettőt együtt alkalmazni nem lehet. Meghatározta a bérminimumot, a bérleti díj és a dézsma maximumát, s a parasztság közös legelőhasználatának kedvezményét. Átmeneti kedvezések ellenére — teszi hozzá Gherea — a törvény csak a fennálló viszonyokat konzerválta, miközben nem érintette sem a csendőrség sem a falusi bürokrácia intézményét.

Az egyetlen megoldás nem lehet se több se kevesebb, mint „ennek a kárhozatos, újjobbágy rendszernek a teljes és azonnali megszüntetése”, a dézsma, a szerződés, a megvesztegetések, az elszegődések megsemmisítése, s a parasztság földhözjuttatása. Mivel Románia viszonyaival nem a nyugati típusú polgári demokráciák állanak összhangban, a cél a megfelelő mennyi-

ségű földdel, a fejlesztéshez szükséges tőkével ellátott parasztgazdaságok kialakítása, – végső soron egy paraszti jellegű állam megvalósulása. Az állam vásárolná fel az önálló parasztgazdaságok kialakításához szükséges földmennyiséget. Ezzel a „félproletár újjobbágy”-nak nemcsak gazdasági, hanem társadalmi helyzete is megváltozik. A következő lépés, s egyben a társadalom egységessé válásának befejezése szerinte az lesz, ha a földtulajdon felső határát 100 holdban rögzítik.

Mindezek után Gherea szívesen ábrándozik el az új Romániáról, amely új alkotmánnyal rendelkezik, nem ismeri a parasztfelkeléseket, a gazdasági élet szabadságát kiterjeszti az iparra is, és új osztályok keletkezésének lesz tanúja. Ekkor, de csakis ekkor lesz képes az ország a polgári kapitalizmus befogadására, s majdan a szocialista forradalom előkészítésére. Ez a folyamat, az annak során végbemenő változás pedig létkérdése „egy olyan középkori államnak, mint Románia”, amely jócskán lemaradt a fejlődéstől – fejezi be Gherea gondolatmenetét, amelyet oly meggyőző erővel visz végig, hogy eltűnnek érvelése fehér foltjai is. Abban a ma sem lezárult vitában – hogy Románia vajon a nyugat-európai vagy a balkáni típusú fejlődés útját járta-e, az utóbbi felfogás mellett szándékozott nyomós érveket felsorakoztatni. „A szocializmus az elmaradott országokban”²⁰ c. tanulmányát Dobrogeanu-Gherea Karl Kautsky: A szociáldemokrácia alapelvei c. könyve 1911-es bukaresti kiadása előszavának szánta. Ez az írás az elmaradott országok és a szocialista forradalomra vonatkozó kritikai megjegyzéseit tartalmazza. Előző munkájához képest alapgondolata annyiban módosult, hogy meglátja: „megvannak ugyan a szocialista forradalom alapfeltételei Romániában, de ezek különböznek a kapitalista országokban lévőkötől.” Marx alapján megismétli: a szocialista forradalom csak ott valósulhat meg, ahol megvannak a feltételei: a fejlett kapitalizmus, és a szocialista átalakulást végrehajtó osztály, az ipari munkásság. Ezek pedig – szögezi le – a feudális maradványokkal terhes Romániában nincsenek meg a kellő mértékben. Ez nem egyszer és mindenkorra megváltoztathatatlan körülményeket jelent, hanem csak egy megkésített fejlődést. Gondolatmenete szerint ugyanis, ahogyan a Nyugat-Európában honos termelési viszonyok kifejtik hatásukat a fejletlenség körülményei között, ugyanúgy hatni fognak azok az erők is, amelyek a román, és a hozzá hasonló fejletlen kapitalista társadalmakat szocialistává alakítják majd át. „A fejletlen kapitalista társadalmak, amelyek eddig nem fejlesztették ki magukban a szocialista társadalmi élethez szükséges adottságokat, mint azt a náluk fejlettebbek tették, ha kényszerítve is, de alkalmazni fogják a szocialista társadalomra jellemző viszonyokat”, mint-

egy a fejlett társadalmak „bolygóivá válnak, azok körpályáján forognak”. Az elmaradott országok fejlődési sajátosságai között említi: 1. a fejlődést rövid idő alatt járják be, 2. először a felépítményt modernizálják – „a társadalmi, politikai, jogi formát, valamint a kultúrát is szinte divatként vették át” –, 3. csak ezután alakult ki a fejlettebb gazdasági alap; Gherea gondolatmenete alapján tehát: ahogy megkésétt a kapitalista fejlődés Romániában Nyugat-Európához képest, ugyanúgy késve érkezik a szocializmus is. Ez utóbbinál hárul kiemelt feladat a szocialista mozgalom képviselőire: nekik kell ezt a folyamatot előkészíteni, és siettetni. Részletezve: 1. meg kell szervezzék a szocialista érzelmű embereket, 2. el kell hárítaniuk minden akadályt a kapitalizmus útjából, 3. védelembe kell venniük a kizsákmányoltakat, 4. fel kell világosítsák az ipari munkásságot történelmi hivatásáról: hogy ők lesznek az élcsapat, és az összes dolgozó osztályok felszabadítása rájuk vár.

Amikor az újjobbágyság óta kialakult helyzetet vizsgálja, úgy találja, az lehangoló, de nem teljesen reménytelen. Konstatálhatja a feltételek érlelődő állapotát. Mert 1. lassan kialakult az árutermelés, amely a termelés és társadalom egész struktúrájára kihat, 2. a tőkés viszonyok is megjelentek, elsősorban a petróleum és könnyű iparban, 3. a tőke uralkodó lett az elosztásban (telektulajdon részvények, államkölcson formájában), 4. az államszervezet úgy működik, mint a nyugati országokban (lásd alkotmány, választott parlament, felelős kormányok, polgári törvényhozói, bírósági és közigazgatási szervezetek), 5. a kulturális életben követik az európai irányzatokat, 6. a tőke Romániában is megteremtette sírásóját, a proletariátust. Ez a nagyipari munkások, az állami üzemekben és a petróleumiparban dolgozók, az iparosok, szellemi proletárok és földművesek együtteséből tevődik ki, s az ország népességének több mint a felét alkotja.

Gherea ebben az írásában felvet egy nagy, figyelmet érdemlő problémát: a népek közötti ellenségeskedés vagy együttműködés kérdését, különös tekintettel a román és a bolgár nép sorsközösségére. Gherea szerint ugyanis a balkáni típusú fejlődés nemcsak a múltra vonatkozik, hanem a jövőre is. Úgy véli, e két országnak egyesült erővel kell védekeznie Ausztria és Oroszország agresszív politikája ellen. A szociáldemokrácia helyzetét – fejtegeti – nehezíti a kettős: a hazafias és az internacionalista kötelezettség, amelyeknek egymás mellett, egymást kiegészítve kell hatniuk. „A Dunán innen és túl a szociáldemokrácia feladata az illető dolgozó népek előtt rámutatni arra, hogy közöttük nincsenek és nem is lehetnek oly mély ellentétek, amelyek szükségessé teszik, hogy egymást lemészárolják....” Hangsúlyozza

ugyanakkor: „Egy ország, mint társadalmi szervezet etnikai határain belül, mint egész organizmus kell, hogy fejlődjék.” Ezt különösképpen Lengyelországra, Romániára és Jugoszláviára vonatkoztatja, mivel függő helyzetük és szétszakítottságuk az egészséges fejlődés gátja lett. A nemzeti függetlenség létkérdés, de csak békés fejlődés eredménye lehet, a háborús megoldás kizárt! – teszi hozzá határozottan Gherea. Tanulmánya mondanivalóját eképp summázza: Románia olyan árutermelő, félfeudális, félkapitalista ország, ahol nyugati hatásra ki fog alakulni a kapitalizmus és az ipari proletariátus, s az utóbbi a szocialista átalakulás vezetője lesz. A román szociáldemokrata mozgalom céljai és eszközei megegyeznek a nyugat-európaival.

A kirobbanó világháború Románia szociáldemokráciáját és természetesen őt is válaszut elé állította. Napi probléma lett a háború vagy semlegeség, Románia belépésének kérdése. Gherea a semlegeség mellett foglalt állást. Erre a népszerűtlen lépésre akkor került sor, amikor Iorga, Brătianuk, Gh. Mortun, Gerota és Marinescu professzor, azaz a román politikai és tudományos élet képviselői szinte egytől-egyig a háború mellett agitáltak. Szerzőnk azt hitte, hogy a nemzetközi konfliktusok és a vitás területi kérdések a kerekasztalnál megoldhatók. Románia vonatkozásában a fő kérdés ekkor Erdély Romániához csatolása, s ez az, ami miatt más politikusok „egyetlen napot, egyetlen órát sem akarnak várni”.

„A román-bolgár konfliktus”²¹ c. cikkében Gherea békeségre inti a balkáni népeket, mind egymással, mind Ausztriával és Oroszországgal kapcsolatban, noha úgy véli: a két birodalom Besszarábia és Bukovina elszakításával megcsonkította Romániát. Gherea természetesen nem felejt el, hogy mi a kötelessége hazája iránt. Így ír: „azon kevés népek közé tartozunk, amelyeket idegen nemzetek tartanak rabságban. A román föld nem egyszer esett áldozatul szomszédai hódító politikájának, akik így jelentős románlakta területeket szereztek. Ebben az értelemben Lengyelország és Szerbia után a legkifosztottabb ország vagyunk.”

Hasonló a hangneme „A bázeli kongresszusra”²² c. írásának is. „Egy osztrák-román-orosz háború nem maradna elszigetelt jelenség, abból európai háború lenne. Ez pedig végzetes következménnyel járna Európa és az egész civilizáció számára... A mi nemzeti integritásunk, mint ahogyan a többi országé is megvalósul, de nem a háborúban, hanem békés úton... de ez természetesen nem megy egyik napról a másikra.” A román semlegeség mellett szól a „Háború vagy semlegeség”²³ c. írás is. A háborúba való belépés következményeit itt szinte üzletemberként latolgatja. Románia szembekerülne nemcsak Ausztriával és Németországgal, hanem azok szövetségeseivel, Bul-

gáriával és Törökországgal is, a háborút az ország határain kívül kellene lefolytatnia (Erdélyben vagy Galiciában), ez anyagilag rendkívül megterhelő lenne, hiszen Románia elveszítené a német tőkét. Végső érve az, hogy minden területszerző háború imperialista háború. Cikke írásakor még meg volt győződve arról, hogy a Monarchia léte szükséges az európai egyensúly fenntartásához, illetve, hogy a nagyhatalmak ezt a koncepciót támogatják. Vívódása egyfelől a háború elutasítása, másfelől aközött, hogy a román népnek joga van nemzeti, gazdasági, kulturális egységének megvalósítására, valamennyi írásában szembetűnő. A balkáni államok szociáldemokráciája bukaresti kongresszusán 1915-ben javaslatot tett a balkáni föderációra, s arra, hogy az erdélyi román értelmiséget vonják be az Erdély jövőjével kapcsolatos tárgyalásokba. Amikor Románia 1916. őszén belépett a háborúba, Gherea elhagyja az országot és Svájcba emigrál. Itt felveszi a kapcsolatot a Lenin körül tömörülő orosz emigrációval, akik már a jövő Oroszországa megteremtésén munkálkodnak.

Az oroszországi forradalom és a háború befejezése ismét új fejezetet nyitott Dobrogeanu-Gherea életében és munkásságában. Az oroszországi eseményekkel kapcsolatban az a véleménye, hogy vagy Marx koncepciójával ellentétben nem a legfejlettebb kapitalista országban értek meg a feltételek a szocialista forradalomra, hanem a legfejletlenebb országban, vagy mégis Marx tétele érvényes, s akkor ami Oroszországban történik, nem más, mint a szocialista forradalom álomképe: életképtelen, s csak rövid ideig maradhat fenn. Utolsó tanulmányai, az „Interjú”²⁴ és a „Tájékoztatlanság”²⁵ szintén e véleményét tükrözik. Ellene volt minden túlzásnak, minden elhamarkodott, megalapozatlan cselekedetnek, s főleg annak, hogy a proletariátus idő előtt ragadja magához a hatalmat. „A szocialista forradalom legfontosabb szakasza, és ennek következtében egy új társadalmi átalakulás kezdete, amikor a proletariátus és a szocialista pártok magukhoz ragadják a hatalmat. De azt nemcsak megszerezni kell, hanem meg is kell tartani, és nemcsak megtartani, hanem alkotó módon fel is kell használni a szocialista társadalommá való átalakítás útján.” Szomorú példaként említette a magyar Tanácsköztársaságot, amely csak rövid időre ragadta meg a hatalmat, s így pótolhatatlan veszteséget okozott a munkásmozgalomnak. „A kegyetlen valóság az, hogy a magyar forradalmat leverték, emberek ezreit gyilkolták le, a szociáldemokrácia szervezeteit feloszlatták, s a sötét reakció tombol az országban.” A Tanácsköztársaság fenti értékelésével Adlerhez és Sinkó Ervinhez csatlakozott.

Még megérte, hogy Romániában a szocialista mozgalomban új korszak

köszöntött be: nemcsak a három részre szakadó frakció-harcok korszaka volt az 1918–1920 közötti idő, hanem a román kommunista párt kialakulásának folyamata is. Gherea a munkásosztály egysége mellett foglalt állást, óva intett a frakcióharcotól és a mozgalom baloldalát attól, hogy elhamarkodja a kommunista párt megalakítását. Azt eltervezte, hogy folyóiratot indít, amelyben a munkásmozgalom minden kérdését nyíltan vitára bocsájthatnák. Terve végrehajtásában halála akadályozta meg.

Constantin Dobrogeanu-Gherea, az orosz zsidó származású román tudós alaposan ismerte Románia történetét és mélyen megszerette új hazáját. Nem lett azonban neofita, európai távolfartással szemlélte Kelet-Európát, és világított rá a romániai fejlődés egyes sajátosságaira. Messze elkerült minden idealista történelemszemléletet, bár társadalmi jövődölései sem váltak be egészen. Kortársa és harcostársa Ilie Moscovici szerint: „40 éven keresztül írt, világosságot terjesztve maga körül. Tanítványokkal vette magát körül, és mégis magányos volt. Mert nála a marxizmus nemcsak társadalmi jelenségeket vizsgáló elmélet volt csupán, hanem erkölcsi világnézet is?” (Visszaütasította a földművelésügyi tárcát, és Károly király irodalmi kitüntetését is.)

Munkásságát a világ kevéssé ismeri. Amikor egy 15 milliós nemzetnek kötelezte el magát, elvállalta a kis nemzetek íróinak, tudósainak sorsát: a viszonylagos elszigeteltséget. Műveinek romániai újrakiadása ellenére életműve a romániai fejlődéshez hasonló utat bejárt országok szakemberei és a világ szakemberei számára alig-alig hozzáférhető.

Jegyzetek

1. Canianu, Mihai: Gherea. – Familia, 1892. 71.
2. Felea, Ion: Gherea și alții despre Gherea. Magazin istoric, 1971. december, 51.
3. Fucks Simon: C. Dobrogeanu-Gherea – a marxizmus hazai úttörője. Korunk, 1970, október 1582.
4. Adercea, F.: C. Dobrogeanu-Gherea. Viața și opera. București, Casa Școalelor, 1947.
5. Deac, Augustin: C. Dobrogeanu-Gherea, personalitate marcantă a mișcării muncitorești internaționale. Anale de istorie, 1975, 5 nr. 89–101.
6. lásd Ceausescu, Nicolae: Románia a szocializmus építésének kiteljesedése útján. 1. köt. Bukarest, Pol. k. 1968.
7. Életrajzi adatait lásd: Vallomását Rakovszkinak diktálta le, s ez jelent meg 1907-ben a Calendarul Munciában; Vejenek, Paul Zarifopolnak 1900 körül írt levelét; Vitner Ion: Gherea. Viața românească, 1956, 11, 12. nr.; valamint orosz forradalmárok visszaemlékezéseit amerikai héber folyóiratokban.

8. C. Dobrogeanu-Gherea. Kritikai tanulmányok. Ford. bev. Csehi Gyula. Bukarest, Irod. K. 1963. 16.
9. Copoiu, Nicolae: C. Dobrogeanu-Gherea. Magazin istoric, 1970. 10. nr. 41.
10. Călinescu, G.: Istoria literaturii române. Compendiu, București, Editura pentru literatură, 1968. 214.
11. C. Dobrogeanu-Gherea: Un răspuns d-lui Prim-Ministru Ioan C. Brătianu de Caius Crachus. București, Tip. Modena, 1883, 39.
12. C. Dobrogeanu-Gherea. Opere complete. Vol. 2. București Ed. politică 95.
13. Convorbiri critice, 1910. decembrie 25. 833.
14. Hurezeanu, Damian: Gîndirea lui C. Dobrogeanu-Gherea în Neoibăgia. Anale. 1970. 2. nr. 64–80.
15. Rakovszki, C.: Neue Zeit, 1911, 25. nr.; Buchinger M.: Sozialismus, 1911, 449–454.; Braun Róbert: Húszadik Század, 1911–1912. 623–633. Csehi Gy.: Korunk, 1935.
16. C. Dobrogeanu-Gherea: Neoibăgia. Studiu economic-socialologic al problemei noastre. București, 1910.
17. Ștastica mașinelor și instrumentelor agricole în anii 1905. București, 1907. 18.
18. Ștastica animalelor domestice în România întocmit de I. Colescu. XLIX–XLX p. Hurezeanu, D.: Problema agrară și lupta țărănimii din România. 1904–1906. Buc. Ed. Științifică, 1961.
19. Vajda Lajos: Az 1907– A nagy parasztfelkelés erdélyi visszhangja. Bukarest, Pol. K. 1977.
20. C. Dobrogeanu-Gherea: A szocializmus elmaradott országokban. Ford. jegyz. Ehrenfeld Béla, Bukarest. Tip. Litera. 1935.
21. C. Dobrogeanu-Gherea. Opere complete 5. 83.
22. u.o. 134.
23. u.o. 237.
24. u.o. 299.
25. u.o. 308.
26. C. Dobrogeanu-Gherea: A szocializmus... 11.